

УДК 333.762 (477)

Шимко О. В.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Рівненської філії Європейського університету*

БІРЖОВА ТОРГІВЛЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ

У статті оцінено сучасний стан та визначено чинники, які зумовлюють неефективне функціонування біржової торгівлі в Україні. Визначено вплив законодавчого та нормативно-правового забезпечення на діяльність товарних бірж.

Ключові слова: біржова торгівля, біржова угода, спотова угода, продукція, споживачі, товар.

Current status has been evaluated as well as factors stipulating ineffective functioning of exchange market in Ukraine have been defined. Influence of regulatory provision on commodity exchange has been determined. Methods of definition of institutional effectiveness of stock exchange trade have been introduced.

Key words: market trade, exchange agreement, spot agreement, products, consumers, commodity.

Постановка проблеми. Розвиток ринкової системи господарювання в Україні неможливий без таких інститутів обміну, як товарні біржі. Сьогодні в Україні зареєстровано майже 500 універсальних, фондових, товарно-сировинних і агропромислових бірж, що значно більше, ніж у США та інших країнах із розвинутою ринковою економікою. Однак кількісна перевага не сприяла підвищенню ефективності їх діяльності. Ринок біржової торгівлі в Україні віддзеркалює особливості української економіки і специфічний за формами створення, кількістю, територіальним розміщенням, характером функціонування, структурою реалізованих товарів. З огляду на сказане тема дослідження є актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями проблем біржової торгівлі займалися провідні зарубіжні вчені-економісти: В. К. Бансал, Дж. Віллей, Н. Кальдор, Дж. М. Кейнс, Дж. Маршалл, Г. Я. Резго, Дж. Сорос, Дж. Хікс, О. Штілліх та ін., в працях яких закладено фундаментальні основи сутності

біржової торгівлі. Проблемні питання становлення та розвитку біржового ринку в Україні знаходяться в полі зору вітчизняних науковців, зокрема, таких як: В. П. Горьовий, Б. В. Губський, Б. П. Дмитрук, О. В. Лактіонов, Г. Ю. Міщук, О. С. Мограб, М. О. Солодкий, О. М. Сохацька, Г. О. Шевченко та ін. Проте залишається широке коло невирішених питань щодо формування ефективного механізму функціонування біржової торгівлі в Україні, які потребують подальших досліджень.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є оцінка сучасного стану біржового ринку в Україні, визначення чинників, які зумовлюють його неефективне функціонування та викладення авторського бачення шляхів активізації цього процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Товарна біржа – це організований, постійно діючий ринок масових, стандартизованих, замінних товарів та товарних деривативів, на якому в умовах вільної конкуренції формуються ціни, здійснюється їх котирування, забезпечується деперсоніфікація й публічність торгу та зниження трансакційних витрат.

Становлення біржової торгівлі у світі відбувалося з ініціативи купців (спочатку – брокери, потім – біржі), а її подальший розвиток та удосконалення був зумовлений потребами економіки країни і здійснювався одночасно з її ростом. В Україні ж відродження товарних бірж відбувалося штучно (спочатку – біржі, потім – брокери) в період різкого спаду економіки, за відсутності єдиного правового поля, що породило безліч негативних проявів у їх діяльності.

На початок 2008 року в Україні було зареєстровано 499 бірж, з яких: 118 – універсальні (23,6%), 293 – товарно-сировинні і товарні (58,7%), 30 – агропромислові (6,1%), 17 – фондові та їх філії (3,4%), 41 – інші (8,2%) [4, с. 284].

Особливий інтерес представляє біржовий аграрний ринок України, який представлений 402 біржами. Цей ринок штучно розділений на три окремі сегменти: перший – товарні біржі акредитовані Мінагрополітики, які мають право здійснювати експортні операції з зерном; другий – Державна аграрна біржа, на якій Аграрний фонд здійснює політику цінового регулювання і третій – всі інші (361 біржа), які функціонують як звичайні торгово-посередницькі структури не маючи нічого спільного з біржовою діяльністю.

Разом з тим, у багатьох країнах світу функціонує тільки одна біржа (Швеція, Швейцарія, Голландія), в Англії – 5 бірж, у США – 11 фондових і 30 товарних.

Як свідчить світовий досвід, біржі створюються тільки у великих ділових центрах. В Україні біржова діяльність здійснюється у всіх регіонах. Однак у 2007 році більше, ніж 90% усіх біржових угод укладено на біржах, що діють у п'яти регіонах України, зокрема у м. Києві – 54,6%, Київській області – 15,8%, у Полтавській – 8,0%, у – Дніпропетровській – 7,5%, Миколаївській – 5,9%. У цілому біржі в областях ще не мають суттєвого впливу на формування товарних ринків. Результати діяльності найбільших бірж України наведені у табл. 1.

Таблиця 1.
Результати діяльності найбільших бірж України за 2007 р. [2]

	Обсяги укладених угод		Кількість укладених угод	Середня вартість укладених угод, тис.грн.
	млн.грн.	у % до підсумку		
Всього	24406,0	100,0	138433	176,3
з них:				
Українська міжбанківська валютна біржа	4588,3	18,8	1726	2658,3
Київагропромбіржа	3851,6	15,8	987	3902,3
Українська фондова біржа	3480,0	14,3	403	8635,2
ТБ "Українська ф'ючерсна біржа"	2559,4	10,5	332	7708,9
Чорноморська товарна біржа агропромислового комплексу	1789,8	7,3	618	2896,1
Українська аграрна біржа	1608,0	6,6	5226	307,7
Українська універсальна біржа	1406,1	5,8	685	2052,6

У 2007 році на біржах України було проведено майже 46 тис. торгів. Однак середній обсяг одного торгу не перевищує 500 тис. гривень.

Найбільший обсяг угод укладається на товарно-сировинних і товарних біржах, що становить 43,8% від загального обсягу укладених угод, агропромислових – 31,8% та фондових біржах – 16,9%.

Проте така кількість біржових угод забезпечена штучно, шляхом реєстрації експортних контрактів, укладених на позабіржовому ринку за заздалегідь задекларованими цінами, без проведення торгів у реальному конкурентному середови-

щі, коли ціна встановлюється на основі балансу попиту і пропозицій, адже фактично товаровиробники через біржі продають лише 0,1-0,2% від загального обсягу реалізованої продукції. Спрямування своєї діяльності виключно на реєстрацію експортних угод докорінно змінює функції товарних бірж, перетворюючи їх у звичайних гуртових посередників та віддаляючи від аналогів, що діють в інших країнах.

Коефіцієнт ліквідності укладених угод на біржах України становить 75%.

Більшість (86%) укладених угод становлять спотові угоди, форвардні контракти в структурі біржового обороту займають лише 14%, а торгівля ф'ючерсними контрактами й опціонами практично відсутня. У той час, як на світовому біржовому ринку перевагу надають саме торгівлі контрактами на термін, тобто грі на цінових котируваннях і хеджуванню, що і становить суть цінової стабілізації ринку.

У структурі спотових угод більшість становлять угоди із сільськогосподарської продукції – 43,4%, палива – 40,5%, цінних паперів – 5,1%; форвардних угод – із сільськогосподарської продукції – 81,4%, продуктів харчування – 18% [2].

Тобто інтенсивне кількісне зростання біржової мережі не впливає на якісний рівень розвитку біржової діяльності, який залишається низьким.

Висновки. Неєфективне функціонування біржового ринку зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Зокрема, серед об'єктивних факторів заслуговують на увагу такі:

1. Недосконалість законодавства, що регулює біржову діяльність.

Відсутність законодавчо встановлених правил поведінки на біржовому ринку та прийняття численних нормативно-правових актів – одні з яких сприяли розвитку біржової торгівлі, а інші, навпаки, запроваджували обмеження, які загрожували існуванню біржової діяльності, свідчить про відсутність в Україні послідовного й ефективного державного регулювання біржової діяльності.

Основний і практично єдиний закон, що регулює діяльність товарних бірж (Закон України “Про товарну біржу”), ні на момент його прийняття, ні в даний час не відповідає об'єктивним потребам економіки, оскільки основні питання, пов'язані з біржовою торгівлею, не знайшли у ньому відображення.

У законі відсутнє визначення „біржового товару”, немає обмежень щодо його складу, тоді як, наприклад, у Росії забороне-

на торгівля нерухомістю й об'єктами інтелектуальної власності. Це привело до того, що в Україні здійснюється торгівля як класичним біржовим товаром, так і небіржовим. 49 товарних бірж визначено ДПА України уповноваженими з продажу актівів, що перебувають у податковій заставі.

Вузькість правового поля діяльності товарних бірж долається за допомогою різноманітних нормативних актів, більшість з яких слід розглядати як форму адміністративного впливу, що штучно створює економічні умови для діяльності товарних бірж. Ці адміністративні заходи в різні часи передбачали створення аграрного біржового ринку; створення біржового ринку продукції, що надходить у рахунок погашення заборгованості за оплати зборів на обов'язкове державне пенсійне страхування, погашення податкової заборгованості та поставки підприємствам агропромислового комплексу матеріально-технічних ресурсів, які одержують за рахунок бюджету; підвищення технічного рівня виробництва на підприємствах вугільної галузі; реалізацію рухомого майна в рахунок погашення податкової заборгованості; організацію торгівлі заставним майном та обмеження біржової діяльності на ринку нерухомості шляхом виключення нерухомості з біржових товарів. Однак ці адміністративні заходи діяли або нетривалий час, або їхній вплив виявився незначним.

2. Відсутність державного контролю за діяльністю бірж.

Виділяють три основні моделі, які характеризують рівень державного втручання в регулювання біржової діяльності – американську (орієнтація на самоуправління та самоконтроль), англійську (поєднання значного впливу держави та органів саморегулювання) та французьку (визначальна роль держави в контролі за діяльністю біржових структур і ринку)[1].

З метою постійної координації та контролю за діяльністю бірж і учасників біржової торгівлі, упередження будь-яких маніпуляцій, нечесної торговельної практики та шахрайств на біржовому ринку в усіх державах (незалежно від моделі управління) створені і діють спеціальні (державні) органи регулювання: у США таким органом є Комісія з товарної ф'ючерсної торгівлі, в Англії – Рада з цінних паперів та інвестицій, у Франції – Комісія по ф'ючерсним товарним ринкам. В Україні ж відсутній орган державного регулювання, який би здійснював координацію, контроль та організаційне забезпечення системи біржової торгівлі, що призводить до розриву вертикалі управління. Вищим контролюючим органом залишаються органи самоуправління – Національна асоціація бірж України (НАБУ)

та Союз аграрних бірж України (САБУ), які лобіюють виключно інтереси бірж.

3. Відсутність розрахунково-клірингової палати, що, своєю чергою, перешкоджає запровадженню торгівлі ф'ючерсними контрактами та опціонами.

4. Відсутність реальної інфраструктури біржового ринку.

5. Відсутність належного інформаційного забезпечення (у першу чергу сільськогосподарських товаровиробників).

6. Хаотичне, невиправдане ні станом економіки, ні станом вітчизняного ринку кількісне зростання товарних бірж (більшість з яких не відповідає своєму статусу та призначенню), кожна з яких діє автономно, за власними правилами, що унеможливає ефективне проведення цінової політики і в подальшому може призвести до стагнації всієї біржової торгівлі.

1. Суб'єктивними чинниками можна вважати: відсутність необхідних знань та недостатня поінформованість товаровиробників щодо технології та переваг біржової діяльності.

2. Небажання виробників і посередників вести чесну прозору торгівлю.

Подальший розвиток біржового ринку повинен відбуватися у напрямку створення Єдиної біржової системи в Україні, для чого необхідно:

1) оптимізувати кількість бірж;

2) забезпечити ефективне регулювання біржової діяльності шляхом створення Комісії з біржового товарного ринку України та розрахунково-клірингових установ;

3) запровадити торгівлю ф'ючерсними контрактами, опціонами та складськими свідоцтвами;

4) покращити систему моніторингу кон'юнктури біржового ринку, висвітлювати котирування не лише фактичних біржових цін, а й прогноз на наступні місяці;

5) розробити і запровадити систему економічних заходів, спрямованих на стимулювання виробників до реалізації сільськогосподарської продукції через прозорі процедури біржового ринку.

До цього часу товарні біржі в Україні не посіли належного місця, як того вимагають нові економічні умови, що викликає необхідність переосмислення їх сутності та призначення, розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо формування ефективного біржового механізму, сприятливих організаційних і правових умов їх функціонування.

Література

1. Воскобійник Ю.П. Особливості діяльності та напрями удосконалення біржового аграрного ринку/ Ю. П. Воскобійник // Наук. вісн. Національного аграр. ун-ту. – 2007. – № 110. – Ч. 2. – С. 192-197.
2. Звіт про діяльність бірж на Україні //www.me.kmu.gov.ua
3. Сохацька О. М. Біржова справа: Підручник для студ. вищих навч. закл. / О. М. Сохацька / Тернопільська академія народного господарства. – Т.: Карт-бланш, 2003. – 602 с.
4. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К.: "Консультант", 2008. – 571 с.
5. Чесноков В. Л. Біржові операції: навч. посібник. / В. Л. Чесноков. – Херсон: Наддніпрянська правда, 2007. – 152 с.